

RATNI VETERANI U STAROM RIMU I U DANAŠNJOJ HRVATSKOJ

Nada Begić, Mirjana Sanader, Ozren Žunec *

UDK 355.1-057.36-057.75(376:487.5)
316.6-057.36-058.65(376:497.5)
364-057.36-058.65(376:497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27.II.2008.

Prihvaćeno: 17.III.2008.

Sažetak

U radu se razmatra društveni položaj ratnih veterana u republikanskom i carskom Rimu te u Hrvatskoj u razdoblju poslije Domovinskoga rata, a osobita je pozornost posvećena usporedbi društvene odnosno državne skrbi za veterane. U rasponu od preko dvije tisuće godina jasno se pokazuje trajna volja društva da žrtva veterana u ratu bude kompenzirana najvrjednijim dobrima kojima zajednica raspolaže te da se preko toga veteranima ujedno olakša civilna ресocijalizacija. S druge strane, sadržaj skrbi odnosno prava i povlastice dani veteranima pokazuju daleko veće promjene koje ovise o stupnju povijesnog razvoja društva.

Ključne riječi: veterani, ratni veterani, antički Rim, Hrvatska

Komparativne studije o položaju veterana u različitim zemljama, a pogotovu u različitim povijesnim epohama, vrlo su rijetke. To je začudno već i s obzirom na to da su ratovi bili i ostali trajnim fenomenom zapadne civilizacije – kao i njenih preteča – te da su iza sebe ostavljali razmjerno velike skupine isluženih ratnika koji su predstavljali značajnu socijalnu skupinu. Međutim, budući da su rat i organizirano socijalno nasilje ostali uglavnom izvan fokusa većine društvenih znanosti, a osobito sociologije, problem veterana nije ni sagledavan u kontekstu rata kao osobitog društvenog fenomena. Taj smo nedostatak pokušali ispraviti u našem ranijem istraživanju koje prethodi ovome radu i u kojem smo pojam, društveni položaj i probleme državne skrbi za veterane odredili polazeći upravo od rata te njegove suprotnosti ali i supripadnosti civilizaciji (Žunec 2006.). To istraživanje, na koje ćemo se ovdje često ali prešutno referirati, dalo je nekoliko bitnih uvida, između ostalog da su veterani i po samoshvaćanju a i po razumijevanju ostatka društva ponajprije bivši ratnici, a tek onda bivši pripadnici oružanih snaga, odnosno da je za veterana iskustvo rata

* Nada Begić studentica je arheologije, Mirjana Sanader redovita profesorica u Odsjeku za arheologiju, a Ozren Žunec redoviti profesor u Odsjeku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Autorice i autor zahvaljuju Velimiru Milakoviću na ustupanju dokumenata i materijala potrebnih za izradu ove studije.

bitnija odrednica nego status u vojnoj organizaciji. Položaj veterana u društvu nakon povratka iz rata odnosno iz vojne službe te skrb države za njihovu resocijalizaciju u civilni život određeni su svojevrsnom moralnom asimetrijom između veteranaove apsolutne žrtve za zajednicu i kompenzacije te žrtve od strane zajednice relativnim materijalnim dobrima.

Oslanjajući se na te prethodne uvide, u ovom radu pokušat ćemo usporediti položaj veterana u republikanskom i carskom Rimu te u Republici Hrvatskoj, dakle u zemljama koje su imale značajna i određujuća iskustva rata. Današnja Hrvatska kao samostalna i demokratska država takorekuć je i nastala upravo u mediju rata, a značenje rata za uspostavu i povijest Rima – od ekspanzije po Italiji do postajanja svjetskom silom koja se prostirala na tri kontinenta – teško je procijeniti. Rim se kao tema nameće i zato što su neke od najdramatičnijih prekretnica u njegovom društvenom i političkom razvoju bile povezane upravo s veteranima¹. Istovremeno, jedno od univerzalnih veteranskih iskustava – da su se u ratu nesebično žrtvovali za zajednicu dok su drugi koristili situaciju kako bi zadovoljili svoje osobne interese – potječe upravo iz rimskih vremena i ta se tema provlači kroz cijelu povijest, sve do naših dana i Domovinskog rata.

VETERANI U REPUBLIKANSKOM I CARSKOM RIMU

U vrijeme Rimske Republike, dakle u doba kad su Rimljani započinjali s osvajanjima, vojni obveznici su bili samo oni muškarci kojima je osobno vlasništvo prelazilo utvrđeni minimum.² Naime, u tom su razdoblju vojnici sami sebi financirali vojničku

¹ Vrela su tako suglasna da su politička karijera i reforme Tiberija Grakha bile potaknute situacijom koju su zatekli veterani, povratnici iz punskih i makedonskih ratova. Za vrijeme njihova sudjelovanja u ratovima koji su u to vrijeme počeli trajati godinama umjesto mjesecima, bogataši su bili otkupili državnu zemlju stečenu u ratovima, raznim smicalicama izbjegli propise o maksimumu te stvorili ogromne latifundije na kojima su radili robovi; slijedom toga, mala obiteljska gospodarstva počela su ubrzano propadati tako da je "ubrzno sva Italija osjetila nestašicu slobodna pučanstva a napunila se skupinama stranih robova kojima su bogataši težili svoja imanja pošto su istjerali slobodne građane" (Plutarh *Tiberius* 8). Tiberije, inače proslavljeni vojni zapovjednik iz kampanja protiv Kartage i u Španjolskoj, počeo je svoju političku karijeru optužujući u ime svojih vojnika da su oni koji su se borili u ratu ostali kod kuće bez svega i da su poginuli kako bi se drugi obogatili te je predložio i uspio da se donese zakon po kojem bi veterani trebali biti naseljeni na državnu zemlju koju su bogataši uzurpirali. Kako se pri tome poslužio nelegalnim pa i nasilnim sredstvima, te predstavljajući opasnost za interese patricija, Tiberije je 133. godine prije Krista ubijen na ulici, u prvom političkom umorstvu nakon četiri stoljeća. Nakon toga uslijedila su vremena političke nestabilnosti koja će potrajati sve do kraja republike (44. godine) i uspostave carstva (27. godine prije Krista), pri čemu će mnogi ambiciozni vojskovođe i konzuli kao Marije, Sula, Kras, Pompej ili Cezar koristiti "svoje" veterane kao prijetnju silom u unutarnjem političkom životu.

² Na temelju pravne tradicije u republikanskom Rimu vršilo se odmjeravanje materijalnih viškova pojedinca koji su onda bili zahvaćeni porezom (*census*). Od 443. g. pr. Kr. taj su posao obavljala dva konzula (*Livije, Ab urbe condita* 4,8,2). To je u slučaju vojske značilo da je onaj koji je bio bogatiji mogao imati i viši položaj u vojsci. Tako je poznato da se za

opremu (Parker 1928.: 215). No Polibije (6.39) u šestoj knjizi znamenite *Povijesti* piše da se običnim vojnicima ipak isplaćivalo jednom godišnje 120 denara, čime su mogli podmiriti neke troškove prehrane i odjeće. Međutim, nadnica za vojevanje namirivala se i pljačkom na osvojenim područjima.³

U to doba nije postojao utvrđeni rok vojne službe nego su se vojnici pozivali i raspuštali po potrebi. Oni bi se, kako nas izvještava Livije u svome djelu *Ab urbe condita* (1,43, 1-8; 1,42,34), nakon ratovanja vraćali svojim uobičajenim poslovima – uglavnom na imanjima s kojih bi opet u slučaju vojne potrebe odlazili. Tada se ratovalo za povoljnih klimatskih uvjeta, upravo, dakle, onda kad se najviše radi na imanjima, zbog čega su ova pomalo propadala pa je veliki broj republikanskih vojnika bio prisiljen prodavati svoja dobra i seliti se u gradove. Od 2. st. pr. Kr. problemi nekih od vojnika su se počeli rješavati podjelom zemlje u novoosvojenim provincijama. Za svaku odsluženu godinu znali su dobivati po Liviju (*Ab urbe condita* 31,4,1-3; 31,99,5 i dalje; 32,1,6; 35,9,7 i dalje), po dva jugera zemlje. Osim toga veterane su naseljavali i u novoosnovanim gradovima na osvojenim teritorijima - latinskim kolonijama - pri čemu bi ti doseljenici u okolici gradova dobivali i komade zemlje. Takvi pokloni u to vrijeme nisu, međutim, bili obvezni niti utvrđeni zakonom.

Profesionalizaciju je početkom 2. st. pr. Kr. u rimsku vojsku uveo konzul Gaj Marije.⁴ Od toga je vremena bilo sve više muškaraca koji su dobrovoljno odlazili u vojsku na duži period. Za svoju su službu dobivali plaću iz koje su međutim morali izdvajati za prehranu i opremu, kao i za sve ostale svoje potrebe. Za Julija Cezara se plaća običnog vojnika povećala na, vjerojatno, 150 denara, dok se za Augusta suma povećala na 225, a za Domicijana na 300 denara.⁵ Vojnička se plaća i poslije povećavala, a po svemu sudeći se u doba kasnoga Carstva vojnicima počela besplatno dijeliti i hrana.

Časnici su u rimskoj vojsci, dakako, imali veće plaće od običnih vojnika, a one su rasle što je položaj pojedinog časnika bio veći (Le Bohec 1993.: 240). Vojnici su od svojih pretpostavljenih ali i od careva povremeno dobivali i posebne nagrade. A nakon časnog otpusta iz vojske svaki je rimski legionar imao pravo na otpremninu od 3000 denara koja je rasla proporcionalno časničkom činu.

potrebe obavljanja službe u rangu viteza trebalo imati bogatstvo od najmanje sto tisuća rimskih denara.

³ Rimski je pravnik Gaj (*Institutiones* II,69) između ostalog napisao: "što otmemo neprijatelju postaje naše vlasništvo po prirodnom zakonu". A povjesničar Josip Flavije (*bellum Iudaicum* VI, 5 i 6,1(317)) je napisao da su rimski vojnici nakon pobjede u Jeruzalemu uzeli sve što su mogli ponijeti, a toga je bilo toliko da je nakon toga cijena zlata u Siriji pala za polovicu.

⁴ 107. g. pr. Kr. Gaj Marije je izabran za konzula te imenovan vojnim zapovjednikom u Africi gdje se trebao boriti protiv Jugurte. Da bi osigurao što veći broj vojnika pozvao je u vojnu službu dobrovoljce koji su bili potom opremljeni na trošak države (Parker 1928.: 21-46; Webster 1998.: 19-24). Takvom, kako kaže Campbell evolucionarnom a ne revolucionarnom Marijevom odlukom, vojnici su postali zaposlenici države u trajanju od - u to vrijeme - 16 godina. Tim je postupkom utrt put profesionalizaciji rimske vojske (Campbell 1994.: 6).

⁵ Kolika je to bila vrijednost može se predstaviti ako se zna da je jedan *jugerum* obradive, plodne zemlje (2500 mkv) u Italiji – gdje je zemlja naravno bila najskuplja – koštao 250 denara (Duncan-Jones 1982).

U slučaju većih potreba za ljudstvom u svojim ratnim osvajanjima Rimljani su bili prisiljeni novačiti vojnike i među stanovništvom osvojenih krajeva. Ti vojnici nisu bili pripadnici rimskih legija jer su u njima smjeli služiti samo oni koji su nosili rimsko građansko pravo. Ovi drugi su služili u pomoćnim, augzilijarnim trupama, a adekvatno takvom statusu bili su i slabije plaćeni. Njihova glavna nagrada nakon odsluženja, i to sve do 212. godine, bila je dobivanje rimskog građanskog prava, kako za njih tako i za članove njihovih obitelji (Junkelmann 1997.: 143-146).

Nakon što je za Marija bila uvedena profesionalizacija vojne službe, koja je u nekim povijesnim razdobljima Rimskog Carstva trajala i do 25 godina, došlo je do stvaranja jedne nove socijalne grupe građana. Bili su to isluženi vojnici koje su Rimljani zvali *veterani*. A već je za Marijeva života briga o veteranima postala politički problem prvoga reda, koji se najprije pokušalo riješiti podjelom obradivog zemljišta (*Apijan, bella civilia* 1,29). Apijan nas također izvještava da je Sula konfiscirao zemlju svojim protivnicima te ju je podijelio između 80 tisuća veterana (*bella civilia*, 1,96; 1,100; 1,104). Dao je, što je zabilježio i Ciceron, osnovati i kolonije, gradove u kojima su se naseljavali veterani: Arecij, Preneste i Pompeje (*pro L. Murena* 49; *de lege agraria* 2,78; *pro P. Sulla* 60 i dalje). Međutim kako misli Schneider ove su mjere bile više vojnog i političkog nego socijalnog sadržaja (Schneider 2002.: 142). Jer zemlja se dijelila na novoosvojenim područjima na kojima su se i osnivale kolonije. To znači da su u slučaju potrebe ti veterani mogli biti dobrodošli i u eventualnoj zaštiti osvojenog teritorija. Cezar je dao donijeti zakon (*lex Iulia agraria*) kojim se ozakonjuje podjela zemlje veteranima (Keppie 2000.: 284-290). Zemlju je država mogla i kupiti da bi je podijelila ne samo veteranima nego i onim rimskim građanima koji su bili bez posjeda, a imali su troje ili više djece (*Sueton, divus Iulius* 20,1-3; *Apijan, bella civilia* 2,10 i dalje). Vojskovođe su se rado dičili dobročinstvima koje su činili prema vojnicima, pa se tako i August pohvalio da je veterane koji su se borili pod njegovim zapovjedništvom nagradio novcem iz vlastitog džepa (*Res Gestae divi Augusti* 16,2).

Međutim tek je 6. godine bio donesen zakon o novčanom fondu za veterane tzv. *aerarium militare* koji je umjesto dotadašnje dodjele zemljišta odredio novčanu otpremninu (Corbier 1977.: 197-234). Iako je uvedena novčana otpremnina (*praemium militiae*), neki su veterani ipak radije uzimali zemlju. Ipak takvih je bilo sve manje pa je taj običaj za Hadrijana sasvim nestao (Le Bohec 1993.: 260). Rimski se vlast brinula i za vojnike koji su u slučaju ranjavanja postali trajno onesposobljeni. Njima se udjeljivala potvrda (*causaria missio*) koja je svjedočila o njihovom slučaju i časnom odlasku iz vojske. Otpremnine i povlastice koje bi dobivali bile su međutim znatno manje (Southern – Dixon 2000.: 87-88).

Legionari, nositelji rimskog građanskog prava koji su časno do kraja vojnog roka bili u službi, odlazili su svečano i uz kultne rituale te bi primili otpusnicu (*tabulae honestae missionis*).⁶ Vojnici pomoćnih trupa koji nisu bili rimski građani, dobivali su i druge isprave: tzv. vojničke diplome uz pomoć koje su dokazivali da su stekli

⁶ Arheološki nalazi iz razdoblja principata evidentiraju sasvim rijetke (uglavnom iz Egipta) otpusne dokumente. Oni postaju češći tek od Dioklecijana. Ove su otpusnice imale nekoliko imena *epistolae*, *testimonia* i *testimoniales* (Mann i Roxan 1988.: 341-347).

naročite pogodnosti kao što su rimsko građansko pravo (*civitas*) i pravo na ženidbu (*conubium*).

Običaj izdavanja vojničkih diploma bio je uveden za vladavine cara Klaudija (41. - 54.). Radi se o dvije pravokutne, žicom povezane, brončane ploče koje su se uručivale veteranu zatvorene i zapečaćene. Na unutrašnjim pločama bio je urezan tekst isprave. Na vanjskoj je prednjoj ploči bio dio teksta iz isprave, dok su na vanjskoj stražnjoj ploči bila imena sedam svjedoka kao i njihovi pečati koji su se nalazili u jednoj kapsuli odnosno ležištu s pokretnim poklopcem kao sastavnim dijelom diplome.

Ove isprave predstavljaju dokaz (*instrumenta*) za osobna prava pojedinoga veterana stečena vojnom službom. Svaka je od ovih diploma imala svoj original u Rimu, a ovi su bili urezani u bakrene, javnosti dostupne ploče koje se nažalost nisu sačuvala.

Tekst svake vojničke diplome započinje imenom cara, pa vojne postrojbe u kojoj je vojnik služio, imenom njegovog zapovjednika te formulom po kojoj se vojniku i njegovoj obitelji dodjeljuje rimsko građansko pravo te pravo zakonskoga braka (Weiss 2002.: 182-183). Nakon toga bi slijedio datum pa imena aktualnih konzula. Zatim dolazi ime veterana, njegova narodnost ili njegovo rodno mjesto. Na kraju teksta je napisano na kojem se mjestu u Rimu čuva izvorni tekst. Na području Hrvatske pronađeno je nekoliko vojničkih diploma ili dijelova diploma, među kojima su najbolje sačuvane diplome iz Slavenskog Broda, Negoslavaca i Siska (Brunšmid 1910.; Dorn 1984.; Miškin 1997.-1998.).

U svom je poznatom ediktu *Constitutio Antoniana* Karakala 212. godine donio zakon kojim svi slobodni stanovnici Rimskoga Carstva postaju i njegovi punopravni građani. Tim je zakonom dodjela rimskog građanskog prava putem vojničkih diploma postala nepotrebna. Međutim, za častan otpust iz službe i dalje se dijele otpusnice (*tabulae honesta missio*) veteranima i to da bi što lakše došli do povlastica koje su vojnom službom bili stekli.⁷

Iz razdoblja ranoga Carstva nisu nam se sačuvali eksplicitni dokumenti koji govore o obvezama i pravima vojnika i veterana, pa su podaci kojima raspolažemo iz sekundarnih vrela (Link 1998.: 1-16).

Međutim iz razdoblja kasne antike raspolažemo s više konkretnih podataka. Tako nam se sačuvalo pismo iz 311. godine koje su pisali carevi Konstantin i Licinije zapovjedniku u Ilirik (*FIRA 1² 93*), odnosno to nam se pismo sačuvalo u prijepisu na brončanoj tabli koja je pronađena u vojnom logoru Brigetiju na Dunavu. U njemu su evidentirani različiti zanimljivi vojni podaci (pa tako i oni o veteranima), s materijom koja se odnosila na obvezno trajanje vojne službe ali i otpusni postupak za odslužene vojnike kao i povlastice koje im pripadaju. Informacije o povlasticama odnosno olakšicama koje su se davale veteranima zabilježene su i u Teodozijevo kodeksu (*Codex Theodosianus 7,20,4; 7,20,8*).

Analizirajući navedene izvore proizlazi da su rimski veterani okončanjem službe dobivali određenu količinu novca, te da su do kraja života kao i njihove supruge

⁷ Što se tiče otpusnica za vojnike koji su u vojsku stupali kao nositelji rimskog građanskog prava i koji su smjeli služiti u legijama, arheološki nalazi iz razdoblja principata evidentiraju nažalost sasvim rijetke (uglavnom iz Egipta) otpusne dokumente (Southern i Dixon 2000.: 87-88).

bili oslobođeni raznih poreza. Bili su, nadalje, oslobođeni dužnosti u općini kojoj su pripadali, nisu plaćali cestarinu, porez na tržnici, kao ni porez na transport. Ako bi veteran htio započeti neki posao dobivao je izvjesnu svotu novca za početak, a ako se želio baviti poljoprivredom dobivao je zemlju, dva vola, žito za usjev (Wolff 1986.; Kolobow 1994.; Krolczk 2003.).

Vidljivo je dakle da su i veterani i njihove supruge bili oslobođeni poreza. Ako su se bavili trgovinom nisu plaćali takse a ako su se željeli baviti stočarstvom poklanjala im se stoka. U većim gradovima su osnivane veteranske udruge. Na njihovom čelu stajali su dužnosnici (*curatores*). Ovakve su udruge bile zalogom dodatne skrbi za islužene vojnike.

Iz ovih podataka jasno je da su u razdoblju kasne antike vojnici u odnosu na ranija vremena imali veće plaće a veterani više privilegija. Ta se situacija može obrazložiti ne samo turbulencijama na rimskom prijestolju nego i ugroženošću granica od sve jačih pritisaka barbarskih plemena. Rimski veterani koji su u vojničku službu stupali uglavnom kao mladi ljudi i koji su je vjerno služili u trajanju do 25 godina nisu međutim predugo uživali u blagodatima veteranskih povlastica. Jedna je nedavna studija, na primjeru veterana VII. legije - koja je službovala i u rimskoj provinciji Dalmaciji - pokazala da su živjeli prosječno tri godine nakon što su bili otpušteni iz vojske (Tončić 2003.: 122).

Sagledavši sve dostupne podatke možemo istaknuti da je služenje vojske u Rimskom Carstvu predstavljalo određeni gospodarski i socijalni uspon pojedinca. Usprkos stalne opasnosti od pogibelji ali i teškom fizičkom radu kojemu su bili podvrgavani uvijek je bilo dovoljno dobrovoljaca za vojničku službu. Jer, zaista valja naglasiti da služenje vojske u Rimskom Carstvu nije bio lagan posao, pogotovo to nije bio za običnog vojnika. To tim više ako se uzme u obzir i činjenica da oni nisu samo ratovali i vježbali nego su vršili graditeljske radove. Upravo su naime vojnici bili ta građevinska radna snaga koja je u provincijama izgradila kilometre i kilometre cesta, brojne mostove i akvadukte (*CIL III 3198a = 10156a + CIL III 3200; CIL III 2908*). I na kraju se treba složiti s tvrdnjom da je jedan od razloga činjenici što je uvijek bilo dovoljno vojnih dobrovoljaca u Rimskom Carstvu bilo i to što je, kako misli Prell, služenje u vojsci bio jedan od načina kojim se u antičkom Rimu moglo izbjeći siromaštvo⁸ (Prell 1997.: 232). A to pak nije bilo karakteristično samo za Rimsko Carstvo!

VETERANI U REPUBLICI HRVATSKOJ

Na početku XXI. stoljeća, u Republici Hrvatskoj živjeli su veterani iz Drugog svjetskog i iz Domovinskog rata. Oni prvi dijelili su se na pripadnike partizanskih snaga koji su priznanje i skrb države uživali kontinuirano od 1945. godine, te na pripadnike "hrvatske domovinske vojske" tj. dijela oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske

⁸ Izlaz iz siromaštva se u antičkom Rimu, osim u služenju vojske, kako analizira Prell, mogao potražiti i u upuštanju u kriminalitet, prostituciji, prodaju samog sebe u roblje, rasprodaji ili odbacivanju djece, migraciji te konačno u prošnji (Prell, 1997.: 232).

(NDH) koji su kao veteranska skupina zakonski priznati pola stoljeća poslije⁹. Međutim, zbog izbijanja rata, njihov položaj i problemi prestali su biti zanimljivi za javnost, a u središte interesa dospjeli su novi veterani, pripadnici hrvatskih snaga koji su u Domovinskome ratu uspjeli obraniti zemlju i poraziti neprijatelja, ali su se potom našli u poteškoćama civilne resocijalizacije. Položaj ovih veterana bio je kompliciran time što je usporedno s ratom tekao proces zamašnih socijalnih, političkih i gospodarskih promjena koje su društvo iz socijalističko-komunističkog trebale preobraziti u kapitalistički i liberalno-demokratski sustav, pri čemu je smjer tih promjena išao prema smanjenju paternalizma odnosno skrbi države u zapošljavanju, stanovanju, zdravstvu i obrazovanju, pa se socijalna sigurnost svih građana naglo smanjila. Privatizacija, uvođenje striktno tržišne logike, ali i spekulacije kapitalom, doveli su do nestanka stotina tisuća radnih mjesta, tako da je prosječni hrvatski vojnik koji je otišao u rat 1991. godine na povratku kući 1995. godine zatekao bitno drugačije opće prilike te je sepecifične probleme svoje poslijeratne resocijalizacije morao rješavati u uvjetima dinamične kapitalističke restauracije.

Na početku rata Hrvatska nije imala razvijen i spreman sustav obrane. Kao federativna jedinica u Jugoslaviji, iz državnopravnih razloga nije mogla imati vlastite oružane snage. Stoga su pod prijetnjom unutarnje pobune i agresije prve postrojbe vojnog tipa stvarane pod imenom Zbor narodne garde (ZNG) u okviru Ministarstva unutarnjih poslova (MUP) da bi ZNG tek u rujnu 1991. godine stupanjem na snagu novog *Zakona o obrani* prerastao u Hrvatsku vojsku (HV) pod Ministarstvom obrane (MORH) i Glavnim stožerom. Stvarane su i druge paravojne postrojbe koje su ostale uglavnom slabo organizirane i nenaoružane¹⁰, a i pojedine su političke stranke naoružavale svoje pripadnike i vojnički ih organizirale i uvježbavale¹¹. Neposredno pred rat u ljeto 1991. godine, snage MUP-a brojale su 40.000, a ZNG-a najviše 10.000 ljudi koji su bili naoružani uglavnom samo lakim pješačkim naoružanjem. Međutim razvoj vojne organizacije bio je brz, pa su stvarane krupne postrojbe sa svim vojnim funkcijama, tako da je već u listopadu 1991. godine HV imala 24 brigade, a u siječnju 1992. godine čak 63 brigade s oko 200.000 ljudi (Žunec 1998a.). Tijekom rata brojno stanje se često mijenjalo i ovisilo je o intenzitetu borbenih djelovanja na ratištima. Tako je 1993. godine u samo nekoliko mjeseci HV bio s 120.000 reduciran na oko 52.000 pripadnika (Žunec 1998.), da bi u vrijeme završnih operacija u ljeto 1995. godine ponovno brojao 200.000 ljudi. Ovakva kolebanja brojnog stanja pokazuju da je tijekom rata dolazilo do čestih razvojačenja i ponovnih mobilizacija velikog broja ljudi iz pričuvnog sastava kojima se status često mijenjao.

⁹ Ratnim vojnim invalidima pripadnicima dijela oružanih snaga NDH prava u Republici Hrvatskoj bila su priznata izvornim *Zakonom o zaštiti vojnih i civilnih invalida rata* (*Narodne novine*, 33/92, 12.VI.1992.), dok su pripadnici tih snaga kao "sudionici rata" tj. veterani priznati tek u jednoj od kasnijih novela tog *Zakona* (*Narodne novine* 2/94, 2.I.1994.).

¹⁰ Dobrovoljačke omladinske jedinice (DOJ) i Narodna zaštita (NZ) koja je krajem 1990. godine brojila 30.000 ljudi, u ljeto 1991. godine 90.000 ljudi, uglavnom nenaoružanih (Žunec 1998a.).

¹¹ Najbrojnija vojnički organizirana stranačka milicija bile su Hrvatske obrambene snage (HOS) Hrvatske stranke prava koje su početkom rata mogle brojati oko 6000 ljudi (Žunec 1998a.). Kao i druge paravojne postrojbe, HOS je u drugoj polovici 1991. godine inkorporiran u regularnu, Hrvatsku vojsku.

Prema podacima iz *Jedinstvenog registra hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata*, u ratu je na hrvatskoj strani sudjelovalo ukupno 489.407 ljudi, od čega se 272.782 obrani priključilo prije međunarodnog priznanja Hrvatske u siječnju 1992. godine; žena je bilo 7944, a dragovoljaca 157.037 (Franičević 2005.)¹². Važeći *Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji*, posljednji od šume propisa koji su regulirali pitanja veterana i ratnih invalida¹³, definirao je veterane i kategorizirao ih u nekoliko skupina. *Hrvatski branitelj* generički je naziv za osobu koja je u vrijeme rata bila pripadnik ZNG, HV, MORH-a, Policije, MUP-a, HOS-a ili naoružanih odreda NZ u trajanju od pet mjeseci, a *dragovoljac* za branitelja koji je u razdoblju od 5.VIII.1990. do 15.I.1992. godine u obrani proveo 100 dana odnosno 30 dana ukoliko nije imao obvezu služenja u pričuvnom sastavu ili ako nije odslužio vojni rok. Kao posebne kategorije veterana *Zakon* poznaje i *smrtno stradalog hrvatskog branitelja*, zatim *zatočenog ili nestalog hrvatskog branitelja* te *hrvatskog ratnog vojnog invalida iz Domovinskog rata* (HRVI), a u korisnike državne skrbi prema ovom propisu ubrajaju se i *članovi obitelji* raznih kategorija veterana, u prvom redu poginulih. Prema nepotpunim podacima s početka 2005. godine, poginulo je 6695 branitelja, 1176 je nestalo te ih se još uvijek potraživalo, a 34.610 branitelja imalo je status HRVI (VRH-MOMBS 2005.: 3). Iz političkih razloga rat nije nikad bio proglašen, ali je *Zakon* odredio da je *oružani otpor agresoru* trajao od 5.VIII.1990. do 30.VI.1996. godine. Kako je vidljivo, u propisima su veterani definirani krajnje inkluzivno, tako da obuhvaćaju sve koji su u vremenu duljem od trajanja stvarnih ratnih borbenih djelovanja¹⁴ bili na službi u bilo kojoj organizaciji

¹² Ovi su brojevi bili u javnosti osporavani, kako argumentima da dio tako velikog broja ljudi nije neposredno sudjelovao u ratu, tako i ukazivanjem na unutarnje inkonzistencije objavljenih podataka (primjerice, zbroj 60.141 branitelja za koje je u Registar podatke dostavio MUP i 454.147 iz MORH-ovih evidencija iznosi 514.228 ili 24.821 više od ukupnog broja ljudi u *Registru*. Pod kraj i neposredno nakon rata veteranske udruge baratale su manjim brojevima, pa se govorilo o "oko 300.000 hrvatskih građana" koji su "sudjelovali u ratu" (UHVDR 1994.) odnosno o "oko 335.000 veterana" (Ljubičić 1996.).

¹³ Osim ovog *Zakona* (izvorno: *Narodne novine* 174/04, 10.XII.2004.; imao je jednu novelu: *Narodne novine* 92/05; nastavno: *Zakon* iz 2004.), ti propisi uključuju *Uredbu o zaštiti žrtava rata za obranu Republike Hrvatske i njihovih obitelji* (*Narodne novine* 52/91, 3.X.1991.), *Zakon o zaštiti vojnih i civilnih invalida rata* (*Narodne novine*, 33/92, 12.VI.1992.; brojne novele: *Narodne novine* 33/92, 77/92, 27/93, 58/93, 2/94, 76/94, 108/95, 108/96, 82/01 i 103/03), *Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata* (*Narodne novine* 2/94, 12.I.1994.; tri novele: *Narodne novine* 2/94, 52/94 i 36/95), *Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji* (*Narodne novine* 108/96, 23.XII.1996.; jedna novela: *Narodne novine* 23/01), *Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji* (*Narodne novine* 94/01, 30.X.2001.; tri novele: *Narodne novine* 122/02, 17/04 i 48/04). Na način ostvarivanja prava branitelja odnosi se i *Zakon o Fondu hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji* (*Narodne novine* 163/03, 16.X.2003.; jedna novela: *Narodne novine* 92/05).

¹⁴ Općenito se smatra da su ratovi u bivšoj Jugoslaviji počeli napadom Jugoslavenske narodne armije (JNA) na Sloveniju, 27.VI.1991. godine. Oružani sukobi u Hrvatskoj, započeti pobunom dijela srpskog stanovništva u kolovozu 1990. godine ("balvan-revolucija"), imali su do ljeta 1991. godine i uključivanja JNA u sukobe karakter unutarnjih nemira koji se u međunarodnom pravu ne smatraju oružanim sukobima odnosno ratom; s druge strane,

čiji su dijelovi sudjelovali u borbenim djelovanjima. Kada su 2005. godine temeljem podataka iz *Jedinstvenog registra* neke materijalne povlastice pripale i onima koji nisu bili uključeni u neposredna borbena djelovanja, u dijelu veteranske javnosti ogorčeno se prosvjedovalo da su braniteljska prava dobile "čistačice i cjelokupna administracija koja nije ni vidjela vojničke čizme" (Kotromanović 2005.). Taj je odnos sukladan s čestom samoidentifikacijom veterana kao ratnika prije nego kao isluženih vojnika, a što proizlazi iz doživljaja iznimnosti rata i njegove neusporedivosti s bilo čime u "civilnoj" sferi.

Za razliku od republikanskog Rima, ali i generalne situacije u antici kad su vojsku služili građani koji su posjedovali imovinu iznad nekog praga, u Hrvatskoj je na snazi bila opća vojna obveza, standardni institut u epohi građanske jednakosti i masovnih ratova XIX.-XX. stoljeća. Zbog osjećaja nacionalne ugroženosti kao i zbog iznimno visokog nacionalnog konsensusa pružanja oružanog otpora neprijatelju, u ratu je sudjelovalo i mnogo dragovoljaca¹⁵, što je značajno povećalo moralne obveze države i cijele nacije prema veteranskoj populaciji u cjelini. No, primjena opće vojne obveze značila je da će vojnom službom biti obuhvaćeni građani koji će kao skupina imati nešto niži socioekonomski status od generalne populacije iste dobi i spola, odnosno da se radi o društvenim skupinama koje u uvjetima socijalne i gospodarske tranzicije mogu biti naročito ranjive odnosno o onima koji od tranzicije kratkoročno mogu najmanje profitirati. Vlasti su bile svjesne tog problema te su tijekom ratnih demobilizacija u vojsci, a to je značilo "na plaći" odnosno s pravima iz radnog odnosa, nastojali zadržati nezaposlene pričuvnike odnosno one koji su tijekom vojne službe, uslijed tranzicijskih procesa i opće gospodarske depresije (nekarakteristične za ratno stanje kad se obično mobiliziraju svi gospodarski i ljudski resursi), ostali bez zaposlenja. No nakon rata otpao je i taj palijativ te su se morali suočiti s problemom osiguranja egzistencije. Zbog toga su veterani koji su rat proveli kao mobilizirani pričuvnici na kraju rata bila na najvećem osobnom gubitku. Nešto bolje prošli su oni dragovoljci i mobilizirani koji su primljeni u profesionalnu vojnu službu, ali i oni su se nekoliko godina nakon rata našli u sličnoj situaciji te su morali većim dijelom napustiti vojsku¹⁶.

Sudjelujući u ratu koji je imao izrazit nacionalnoosloboditeljski značaj i koji je završio stvaranjem neovisne demokratske države, hrvatski su veterani razvili visoku samosvijest te su svoje djelo smatrali ključnim povijesnim postignućem: "MI, HR-

same su hrvatske vlasti posljednju vojnu operaciju u ratu proglasile okončanom 7.VIII.1995 godine.

¹⁵ Broj dragovoljaca u Domovinskome ratu definiranih kao osobe koje se bez poziva javljaju u vojnu službu teško je ako ne i nemoguće točno utvrditi budući da *Zakon* iz 2004. godine dragovoljca definira i s obzirom na vrijeme službe, dakle neovisno o načinu ulaska u vojnu službu.

¹⁶ Jedan dio dragovoljaca i mobiliziranih bio je primljen u djelatnu vojnu službu pa su iz rata izašli kao profesionalni vojnici. S obzirom na to da se radilo o razmjerno mladim ljudima te da su poslije rata oružane snage prolazile kroz konverziju pri čemu je jedna od ključnih stvari bilo njeno drastično brojno smanjenje, njihova je sudbina rješavana različitim standardnim i izvanrednim institutima, od umirovljenja do naročito osmišljenih programa za civilnu reintegraciju bivših vojnika i njihov ulazak na tržište rada (projekt "Spectra").

VATSKI BRANITELJI", stajalo je u *Peticiji* jedne veteranske udruge iz 1996. godine, "obranili smo Hrvatsku i ostvarili san generacija hrvatskog naroda" (isticanje u vrelu; UHVDR 1996.). Sebe su držali nacionalno najsvjesnijim dijelom nacije: "Ta je populacija, svojim uključivanjem u rat i izlaganjem života smrtnoj opasnosti, ranjavanju i invalidnosti, spremnija od ostalih građana postati nositeljem nekih društvenih interesa i volje za njihovim ostvarivanjem", kazano je u *Deklaraciji o veteranima Domovinskog rata* iste udruge iz travnja 1994. godine (UHVDR 1994.). Međutim, nakon rata, veterane je čekalo suočavanje s turobnom, manje idealnom stvarnošću. Umjesto slave i hvale dočekala ih je nezaposlenost, gubitak materijalne egzistencije, prepuštenost sebi i indiferentnost okoline¹⁷.

Smatrajući da su podnijeli krajnju žrtvu, veterani su tražili odgovarajuću kompenzaciju koja bi uključivala skrb države za njihove temeljne životne potrebe. Na jednom sastanku veterana u Splitu 1996. godine postavljen je zahtjev da veteranima "treba osigurati dostojan život, posao, stan, pobrinuti se da ljudi ne ostanu na ulici, osigurati im prostore u kojima se mogu sastajati, družiti, dati im i određena sredstva za rad njihovih udruga" (navedeno u Ljubičić 1996.). Traženo je i da se svim nezaposlenim razvojačenim braniteljima osigura zaposlenje u roku od godine dana.

Neposredno nakon rata, dok sustav državne skrbi za veterane još nije bio uspostavljen ni normativno ni organizacijski, veterani su se sami borili za svoja prava, ne prezajući ni od sukoba s rukovodećim političkim strukturama i autoritetima. U jesen 1996. godine Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata (UHVDR) organizirala je potpisivanje *Peticije UHVDR* za koju je prikupljeno oko 90.000 potpisa i u kojoj su izložene sumorne prilike, oskudica te nerazumijevanje i neprijateljstvo koji su veterane dočekali na povratku u civilni život. Dokument se vrlo kritički dotakao i procesa tranzicije i privatizacije¹⁸. Potom je postavljeno "15 temeljnih zahtjeva" za

¹⁷ Iznošeni su podaci da među razvojačenim braniteljima ima između 20 i 50 posto nezaposlenih, da 16 posto nema nikakve prihode i da se samo njih 37 posto vratilo na radna mjesta na kojima su bili zaposleni i prije rata (Đilas i Vukušić 1996.; Grizelj i Vukušić 1996.). O osjećaju prepuštenosti sebi govori podatak da je u jednoj anketi sprovedenoj među veteranima u Zagrebu 68 posto ispitanika iznijelo stav da im društvo nije dovoljno pomoglo pri povratku u civilni život, a u prilog osjećaju izolacije ide i to što je u istoj anketi 64 posto ispitanika kazalo da nisu imali prilike otvoreno govoriti o svojim ratnim iskustvima izvan kruga svojih prijatelja (Šetka 1997.). Baratalo se i podacima da 50 posto branitelja smatra da su nazadovali u odnosu na one koji nisu sudjelovali u ratu, 26 posto je kazalo da su imali poteškoće pri ponovnom uključivanju u civilni život, a 45 posto da im društvo uopće nije pomoglo pri povratku (UHVDR 1996.).

¹⁸ Tonove iz tog dokumenta oslikava ovih nekoliko navoda: "MI, HRVATSKI BRANITELJI danas smo žrtve nepravednog odnosa države prema svojim ratnicima. (...) Omalovažavani smo... (...) Do sada nismo pitali kako je tko koristio demokratski osvojenu vlast, do sada nismo pitali kako je izvršena pretvorba iz kožnatih fotelja, do sada nismo pitali tko su dezerteri i ratni dobitnici imenom i prezimenom. (...) Odlučno odbacujemo prazne fraze, koje se sve više koriste u političkoj promidžbi, da 'smo svi' sudjelovali u obrani Domovine i da je čitav narod i žrtva i heroj. Tako se omalovažavaju pravi hrvatski branitelji... (...) Ne dopuštamo pokušaje populacije koja je izbjegla izravno uključivanje u rat i nije doživjela stradanja da – gurajući hrvatske branitelje na margine društva, u zavode za zapošljavanje, među socijalne i psihijatrijske slučajeve, te samoubojstvo – pretvore pobjednike rata u socijalne, psihološke i moralne gubitnike u miru. (...) Pitamo sebe i hrvatski narod što je ostalo od

materijalno zbrinjavanje veterana (podjela dionica, veteranski dodatak, dvostruki radni staž za vrijeme provedeno u ratu, zapošljavanje, besplatno liječenje i lijekovi, besplatno školovanje, najpovoljniji dječji doplatak, krediti za stanove i poduzetništvo itd.). Zahtjevi ali i opći ton *Peticije* doveli su do kratkog ali vrlo oštrog političkog sukoba između UHVDR-a i predsjednika Republike Franje Tuđmana koji je ocijenio da "zahtjevi veterana izgledaju kao da ih je pisao protivnik Hrvatske".

Ovaj i drugi dokumenti kao i višegodišnje djelovanje mnogih udruga branitelja, dragovoljaca, invalida, roditelja i udovica branitelja bili su ustvari dio procesa društvenog pogađanja oko prava koja pripadaju sudionicima rata. Oklijevajući i sporo, nalazeći se pod stalnim pritiskom i u nuždi da uravnoteži opsege prava i izdatke za socijalne potrebe, ali i nastojeći usput politički kapitalizirati brigu za branitelje, politički *establishment* stvorio je infrastrukturu za rješavanje veteranskog problema. U prvo vrijeme skrb je bila u nadležnosti Ministarstva rada i socijalne skrbi i MORH-a, godine 1993. osnovan je Ured za žrtve rata, a u MORH-u je 1994. godine ustrojena Uprava za skrb koja je do korisnika dopirala preko mreže Ureda za obranu. Napsljetku je 1997. godine osnovano Ministarstvo hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata¹⁹, što je također bio jedan od zahtjeva nekih veteranskih udruga. Istovremeno, doneseno je više zakona i drugih propisa kojima su utvrđivana veteranska prava i povlastice pri čemu su se njihov broj i raznovrsnost iz zakona u zakon stalno povećavali (TABLICA 1)²⁰. Jedno komparativno istraživanje pokazalo je da je po broju i kakvoći prava i povlastica za veterane, invalide i druge ratne stradalnike Hrvatska u svjetskom vrhu (Ferenčak *et alii* 2003.). Istovremeno, Hrvatska je bila jedna od rijetkih zemalja u svijetu koje imaju posebno ministarstvo za veteranske poslove (uz Južnu Koreju i SAD). U Hrvatskoj osim prava i povlastica utvrđenih zakonom ratni invalidi i veterani uživaju i neke pogodnosti koje im svojom autonomnom odlukom daju i neki gospodarski subjekti i institucije, obično javnog značaja²¹.

ideala Domovinskog rata" (UHVDR 1996.).

¹⁹ Reorganizacijom državne uprave 2004. godine, skrb za branitelje prenesena je na novoutemeljeno Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti (MOBMS).

²⁰ Za nazive tih zakonâ i vrijeme njihova donošenja v. bilješku 13.

²¹ Ovakve pogodnosti za invalide uključuju, primjerice, besplatno korištenje javnog prijevoza (u Zagrebu i drugdje), besplatno korištenje gradskih knjižnica (Zagreb), besplatno parkiranje i besplatno korištenje autocesta (samo za određene kategorije težih invalida), popust kod obveznog osiguranja motornih vozila, popust na telefonske usluge (Hrvatski Telekom) i sl.

Tablica 1. Pregled veteranskih prava i povlastica prema zakonima 1994.-2004. godine

Prava i povlastice		Zakoni o pravima branitelja i članova njihovih obitelji iz godine					
		1994.	1996.	2001.		2004.	
				Bran	OPB		RVI
1	Na starosnu mirovinu i prijevremenu starosnu mirovinu					+	
2	Na najnižu mirovinu					+	
3	Na invalidsku mirovinu	+	+		+	+	
4	Na obiteljsku mirovinu	+	+		+	+	
5	Na osobnu invalidninu				+	+	
6	Na obiteljsku invalidninu				+	+	
7	Na povećanu i uvećanu obiteljsku invalidninu				+	+	
8	Na doplatak za njegu i pomoć druge osobe				+	+	
9	Iz zdravstvenog osiguranja	+	+	+		+	
10	Na ortopedski doplatak				+	+	
11	Na posebni doplatak				+	+	
12	Na usluge osobe za pružanje njege i pomoći				+	+	
13	Na medicinsku odnosno fizikalnu rehabilitaciju				+	+	
14	Na profesionalnu rehabilitaciju				+		
15	Na naknadu troškova prijevoza					+	
16	Na jednokratnu novčanu pomoć					+	
17	Na temelju preostale sposobnosti za rad	+	+			+	
18	Na ocjenu radne sposobnosti			+			
19	Na staž osiguranja ili posebni staž u dvostrukom trajanju		+	+		+	
20	Na doplatak za djecu	+	+			+	
21	Na materijalno osiguranje zbog nezaposlenosti	+	+	+	+		
22	Na zapošljavanje	+	+			+	
23	Na prednosti pri zapošljavanju			+	+	+	
24	Na stan	+	+		+	+	
25	Na prilagodbu prilaza do zgrade				+	+	
26	Na dionice, odnosno udjele u trgovačkim društvima bez naplate		+	+		+	
27	Na prvenstveno pravo na zakup poslovnog prostora			+	+	+	
28	Na carinske i porezne olakšice			+	+	+	
29	Na oslobođanje od plaćanja naknade za prenamjenu poljoprivrednog zemljišta			+	+	+	
30	Na stipendiju			+	+	+	
31	Na prednost pri upisu u obrazovne ustanove			+	+	+	
32	Na prednost pri smještaju u učeničke odnosno studentske domove			+	+	+	
33	Na besplatne održbenike			+	+	+	
34	Na opskrbninu			+	+	+	
35	Na doplatak za pripomoć u kući			+	+	+	
36	Na obnovu				+	+	
37	Na oslobođanje od plaćanja sudskih, upravnih i javno bilježničkih pristojbi				+	+	
38	Na prednost pri smještaju u umirovljeničke domove.				+	+	
39	Na troškove pogreba uz odavanje vojne počasti				+	+	
40	Na obilježavanje mjesta masovnih grobnica žrtava iz Domovinskog rata					+	
Ukupni broj prava i povlastica		8	10	15	18	23	37

NAPOMENE: U Zakonu o pravima hrvatskih branitelja i njihovih obitelji iz 2001. godine razdvojena su prava branitelja bez posebnog statusa (Bran), članova obitelji poginulih branitelja (OPB) te ratnih vojnih invalida (RVI). Nazivi nekih prava i povlastica razlikuju se od zakona do zakona.

Usprkos, ali i zahvaljujući priznatim pravima i povlasticama, problem veterana nastavio je biti u središtu pozornosti javnosti i izazivati kontroverzije. Veterani su se žalili da su i dalje zapostavljeni, da vrlo teško ostvaruju svoja prava, da je njihova civilna resocijalizacija neuspješna, te se to često potkrepljivalo podacima o velikom broju samoubojstava među braniteljima kao odgovoru na odnos sredine prema njima²². Poseban i višestruki problem predstavljali su veterani kojima je invalidski status priznat temeljem kroničnih psihičkih tegoba uzrokovanih ratnom traumom (posttraumatski stresni poremećaj, PTSP). Kako je i u ranijim ratovima bio slučaj s psihotraumom i drugim netjelesnim ozljedama (*shell-shock* u Prvome i *battle fatigue* u Drugome svjetskom ratu) za koje se znalo govoriti da su samo "zvučno ime za običan strah" (Moran 1985.:175), PTSP je u dijelu opće ali i stručne javnosti bio proglašavan "nehrvatskom" bolešću²³, ili, mnogo češće, načinom na koji "lažni invalid" pokušavaju doći do povlastica koje im ne pripadaju. Od neshvaćanja psihotraume poteklo je i više pokušaja da se izvrši revizija statusa svih ratnih invalida i "lažni" odvoje od "pravih", ali bi nakon nekoliko tisuća riješenih slučajeva povjerenstva prestajala s radom, pobuđujući u javnosti dojam da je cijeli sustav korumpiran a branitelji i invalidi varalice, simulanti i uzurpatori. Nakon što je većina negativnih rješenja donesenih u reviziji bila odbačena u drugostupanjskom postupku pred Upravnim sudom, postupci izvanrednog "prevođenja" zakonom su obustavljeni, između ostalog i zbog troškova i neisplativosti, ali i zato jer su prouzročili, kako je kazao predstavnik Vlade, "pravnu nesigurnost i nezadovoljstvo branitelja jer ih je većina status invalida stekla na zakonit način" (navedeno u M. Ko. et alii 2004.:15).

Opseg prava i povlastica izazivao je kritike u domaćoj i međunarodnoj javnosti te je dolazilo do njihove redukcije. Svjetske financijske institucije prigovarale su Hrvatskoj da su prava veterana i invalida preširoka a s njima povezani troškovi previsoki, pa su vlasti ponekad morale činiti ustupke. Godine 2001. Međunarodni monetarni fond je zaključivanje jednog financijskog aranžmana s Hrvatskom uvje-

²² Prema službenim podacima, do siječnja 2005. godine samoubojstvo je izvršilo 1368 branitelja (VRH-MOMBS 2005.). U novinskim izvješćima o samoubojstvima branitelja vrlo se često može pročitati kako je samoubojica imao probleme s "birokracijom" koja je uskraćivala ili otezala ostvarivanje braniteljskih prava. Braniteljske udruge su kao razlog za samoubojstva branitelja znale kriviti i opće političke situacije u državi, osobito kad je nakon izbora 3.1.2000. godine na vlast došla koalicija lijevog centra koju je većina udruga smatrala nenaklonom braniteljima. Tada je dužnosnik jedne braniteljske udruge kazao: "Najviše se branitelj ubilo nakon siječanjskih izbora. Za to je najveći krivac sadašnja Vlada koja ignorira hrvatske branitelje" (navedeno u Rak Šajn i Božić 2001.).

²³ Prvi ministar branitelja Juraj Njavro tako je u jednom intervjuu 1997. godine ustvrdio da "mi nismo narod koji je genetski sklon tim kategorijama poremećaja jer smo kroz svoju burnu povijest, braneći svoju opstojnost, pregrmjeli mnogo toga preko leđa i stekli određenu otpornost prema PTSP-u" te je, tumačeći da "ta dijagnoza" dolazi iz SAD-a gdje je "nazvana 'vijetnamskim sindromom' što za američke prilike ima svojih opravdanja i logično je da postoji kao bolest", zaključio da se u odnosu prema Hrvatskoj "takve usporedbe ne mogu povlačiti" i da "ukoliko bi proglasili veliki broj branitelja žrtvama PTSP-a proglašavaju sumnjivim uopće obranu zemlje" (Njavro 1997.:8-9). Njavro je tvrdio da je oboljelih od PTSP-a "2 do 5 posto", dočim su druga istraživanja pokazala da je incidencija ove bolesti mnogo viša i da iznosi 18-40 posto (MOBMS 2005.) ili prosječno 20 posto (Rak Šajn i Božić 2001.).

tovaio ukidanjem veteranske povlastice uvoza automobila bez carina i poreza (Rak Šajn i Božić 2001.), što je onda i učinjeno. Smanjenje mirovina i invalidnina koje je provela vlada lijevog centra (2000.-2003. godine) nova vlada desnog centra (od 2003. godine) nije opozvala. Svjetska je banka 2005. godine prigovorila da su izdaci za veterane, koji su iznosili 3,3 milijarde kuna godišnje ili 41 posto svih socijalnih izdataka države, previsoki, ali je Vlada ovaj put odbila promijeniti svoju politiku. Veteranske udruge žestoko bi prosvjedovale kod svakog smanjivanja materijalnih povlastica, pozivajući se obično na žrtvu koju su branitelji nesebično podnijeli te na njenu moralnu uzvišenost²⁴.

U domaćoj javnosti koja je uslijed nepovoljnih gospodarskih i društvenih posljedica tranzicijskih procesa bila posebno osjetljiva na povlastice, žestoko negodovanje građana i javnosti izazvala su ona veteranska prava koja su izravno išla nauštrb drugih građana, kao što je pravo na povlaštenu upis djece HRVI i dragovoljaca na fakultete i to u okviru kvote (*numerus clausus*) u koju su – ali bez povlastice – ulazili i drugi potencijalni studenti. Ovo pravo, temeljeno na *Zakonu* iz 2004. godine, dovelo je do nekoliko tužbi pred Ustavnim sudom čime su odnosi veterana i ostatka društva ušli u fazu otvorene kompeticije za ograničene ali visoko poželjne resurse.

Nasuprot tome, negodovanja i sukobe na crti veterani – državna uprava izazvalo je ostvarivanje prava veterana na besplatnu dodjelu dionica koje se od 2006. godine počelo ostvarivati dodjelom udjela u vlasništvu Fonda hrvatskih branitelja a na temelju podataka iz *Jedinstvenog registra* o sudjelovanju pojedinaca u ratu. Brojne udruge i veteranske skupine smatrale su da je utvrđeni broj branitelja previsok i da su u njih uključeni i oni koji su bili daleko od bojišnice. Veterani su prigovarali i na obračun bodova čiji je broj određivao visinu udjela u Fondu (po osam bodova dnevno za sudjelovanje u ratu do 15.I.1992. godine i po jedan bod dnevno za razdoblje do kraja rata), tumačeći, ne bez utemeljenja, da su se i u potonjem razdoblju vodile velike i opasne operacije. Iz prihoda Fonda, u čiju je lisnicu država prenijela dionice nekih poduzeća u svojem vlasništvu vrijedne oko 2,4 milijardi kuna, trebale bi se financirati još dvije braniteljske zaklade, jedna za stipendije i druga za socijalnu pomoć potrebitim veteranima. Kako prethodna podjela dionica, u modelu tzv. *kuponske privatizacije* iz 1996.-1997. godine, ratnim stradalnicima nije donijela mnogo, ali je zato omogućila različite makinacije pomoću kojih je velike profite ostvario spekulativni kapital, javile su se bojazni da bi i s udjelima u Fondu moglo doći do sličnog ishoda. Razmjerno mala vrijednost udjela pojedinaca u Fondu (prosječno oko 5000,00 kuna) dovodi u pitanje opravdanost zamašnog posla organizacije i upravljanja Fondom jer se radi o sredstvima nedovoljnima za veće investicije ili poduzetništvo.

²⁴ Kad je 2001. godine uvedeno oporezivanje nekih primanja branitelja, veteranske udruge su u svojim prosvjedima navele da "ovakvu odluku zakonodavaca" drže provokativnom, neprihvatljivom i nemoralnom od strane Vlade i Sabora čiji članovi opetovano govore da su "životi poginulih branitelja u temeljima ove države", da je "većina branitelja pristupila oružanim snagama Domovinskog rata radi pružanja otpora agresoru dragovoljno i bez ikakvih ugovora o radu" te da se "novim zakonom o porezu na dohodak ozbiljno urušava dostojanstvo poginulih branitelja i članova njihovih obitelji" (navedeno u Poljak 2001.).

ZAKLJUČAK: USPOREDBA RIMA I HRVATSKE

Način i format državne skrbi za veterane u Rimu i u Hrvatskoj pokazuje sličnosti koje proizlaze iz jednakosti položaja veterana u sustavu društvenih funkcija ali i razlike koje su posljedica transformacije društvenih vrednota, novih socijalnih invencija i dominantne gospodarske prakse.

Jedna od najupadljivijih razlika u položaju veterana u Rimu i u Hrvatskoj jest u uvjetima za ostvarenje veteranskog statusa. Dok je u Rimu vojnik morao služiti i više od 20 godina da bi mogao dobiti veteranska prava i povlastice, u Hrvatskoj je definicija branitelja vrlo inkluzivna te je za ostvarivanje statusa potrebno svega pet mjeseci sudjelovanja u ratu, a ukoliko je riječ o njegovoj najranijoj fazi, dovoljno je 100 pa čak i samo 30 dana sudjelovanja. Hrvatska je praksa sukladna onoj u drugim zemljama gdje se također zahtijeva kratko vrijeme službe, i to ne nužno u ratu²⁵. Valja primijetiti da u Hrvatskoj, kao ni u socijalističkoj Jugoslaviji, ne postoji kategorija veterana kao vojnika koji je svoj vijek proveo u vojnoj službi bez sudjelovanja u ratu, što je posljedica činjenice da deset godina nakon rata u redovitu vojnu mirovinu još nisu mogli ići oni koji su u vojsku stupili poslije rata, pa su praktički svi isluženi vojnici ujedno i bivši sudionici Domovinskog rata²⁶. Skraćenje zahtjevanog trajanja službe u odnosu na antičko doba posljedica je – barem po našem mišljenju – dva procesa: postajanja rata sve iznimnijom pojavom, što je dovelo do shvaćanja da i kratkotrajno sudjelovanje u ratu treba biti honorirano, te širenja sadržaja, mreže i broja korisnika socijalne skrbi koja više ne pripada samo onima s velikim zaslugama nego ponajprije potrebitima. Kad bi veterani bili definirani inkluzivnije, primjerice kao u Rimu gdje se tražila duga služba, dio onih koji su proveli godine u ratu ili vojnoj službi ne bi se kvalificirao za pomoć a što bi bilo nesukladno s općim načelima moderne socijalne države.

Međutim, temeljna situacija i u Rimu i u Hrvatskoj je jednaka: državna skrb počiva na jednakosti kojom se pokušava riješiti razmjena moralno asimetričnih usluga između veterana koji su u ratu žrtvovali život, tijelo i osobne interese te zajednice koja za to daje kompenzaciju uglavnom u obliku materijalnih prava i povlastica. Ta prava i povlastice nisu međutim samo izraz zahvalnosti zajednice i nadoknada za žrtvu, nego imaju i svrhu da olakšaju civilnu resocijalizaciju veterana koji su sudjelujući u ratu izgubili neke od svojih kapaciteta za uspješno sudjelovanje u građanskom životu.

I u Rimu i u Hrvatskoj razvijene su obje komponente skrbi – i onu koja priznaje i nadoknađuje žrtvu i onu koja olakšava resocijalizaciju. Rimska veteranska diploma i dodjela građanskog statusa davali su veteranima značajne praktične prednosti, ali se mogu smatrati i znakovima moralnog priznanja. U Hrvatskoj, u čijim su se oružanim snagama gotovo isključivo borili hrvatski državljani, stranci koji su u ratu sudjelovali

²⁵ Primjerice, u Ujedinjenom Kraljevstvu veteran je osoba koja je u vojnoj službi provela najmanje jedan dan a ni u Kanadi nije postavljen vremenski cenzus, dočim se u SAD-u traže dvije godine službe i otpust koji nije nečastan (Dandeker 2006.).

²⁶ Sudjelovanje pripadnika Oružanih snaga Republike Hrvatske u različitim misijama i operacijama u sklopu međunarodnih aranžmana, kao što je ona u Afganistanu, dovest će do promjene ovih odnosa, pogotovo budu li te operacije rizične i bude li u njima stradavanja osoblja.

na hrvatskoj strani i odlučili ostati u Hrvatskoj dobili su hrvatsko državljanstvo. Premda se institut časnog (odnosno nečasnog) otpusta, koji poznajemo iz rimske prakse, u Hrvatskoj primjenjuje samo kod profesionalnih vojnika, i pričuvni vojnici dobili su individualna priznanja za sudjelovanje u ratu (Spomenica Domovinskog rata) ili u pojedinim operacijama (medalje). Univerzalno priznanje vojnicima koji su se borili u ratu dodijelio je Sabor 1992. godine svojom *Zahvalnicom hrabrim hrvatskim braniteljima* (*Narodne novine* 39/92, 26.VI.1992.), a i u poslijeratnom političkom diskursu često se ukazuje na nezamjenjivu ulogu veterana u stvaranju države i njihovu žrtvu. Hrvatski su veterani neke postupke vlasti, kao što je izvođenje istaknutijih časnika pred domaće i međunarodne sudove zbog ratnih zločina, smatrali nezahvalnošću prema svim braniteljima.

Na području materijalne kompenzacije, razlike su znatno veće. Najupadljivija je ona koja se odnosi na glavno dobro koje se davalo u kompenzaciji. U Rimu to glavno dobro bila je zemlja, a u manjoj mjeri, i tek u kasnijem razdoblju, novac. S obzirom na to da je Rim bio agrarno društvo, zemlja je predstavljala prorazredno dobro, pa se može zaključiti da je tu kao glavno kompenzacijsko dobro dodjeljivan upravo najvažniji resurs. S promjenom društvene i gospodarske situacije u vrijeme Carstva, i novac postaje sve važniji pa on postaje preferirano kompenzacijsko dobro. U Hrvatskoj pravo na dodjelu zemlje veteranima nije bilo obuhvaćeno zakonima o pravima branitelja, već drugim propisima, no i to je ukinuto nakon nekoliko godina²⁷. Umjesto zemlje, kao glavna kompenzacijska dobra pojavljuju se novac, usluge i stambeno zbrinjavanje. Novac, u Rimu davan u jedinstvenoj svoti po otpuštanju, u Hrvatskoj se veteranima i invalidima daje uglavnom u raznim oblicima mjesečnih naknada kao što su mirovine, invalidnine, dječji dodaci itd. Što se pak tiče pomoći veteranima da žive od vlastitog rada ona dolazi u dva glavna oblika, kao prednost pri zapošljavanju u najamnom radu, što je i od strane samih veterana favorizirana opcija, te kreditima za razvijanje vlastitih gospodarskih projekata i djelatnosti, što je u Hrvatskoj u najvećem broju slučajeva završilo neuspjehom. Novčane naknade

²⁷ Vlada Republike Hrvatske donijela je *Odluku o kriterijima za darovanje poljoprivrednog zemljišta u vlasništvu Republike Hrvatske hrvatskim braniteljima* (*Narodne novine* 61/98, 27.IV.1998.). Članak I. te Odluke odredio je da se "poljoprivredno zemljište u vlasništvu Republike Hrvatske može (...) darovati hrvatskim braniteljima, državljanima Republike Hrvatske, koji su u Domovinskom ratu proveli najmanje tri mjeseca", dočim je člankom III. stavak 1. određeno da najveća vrijednost darovanog poljoprivrednog zemljišta može iznositi 175.000 kuna. Točka IV. uređivala je red prvenstva u slučaju da zahtjev za darovanje "iste površine poljoprivrednog zemljišta" podnese više branitelja, pa je utvrđeno da prioritet imaju redom: razvojačeni, a nezaposleni hrvatski branitelj; hrvatski branitelj kojem je poljoprivredna proizvodnja osnovna djelatnost; hrvatski branitelj s duže provedenim vremenom u Domovinskom ratu; te hrvatski branitelj s obitelji s većim brojem članova obitelji. Procedura darovanja sastojala se, sukladno točki VI., u tome da je odluku o darovanju donosila Vlada na prijedlog Ministarstva hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i Ministarstva poljoprivrede i šumarstva, a ugovor o darovanju u ime Republike Hrvatske sklapao je ministar poljoprivrede i šumarstva. Ta je *Odluka* stavljena van snage donošenjem *Zakona o poljoprivrednom zemljištu* (*Narodne novine* 66/01, 20.VII.2001.) koji je poznao institute prodaje, zakupa i koncesije a u čemu su privilegirani korisnici mogli biti branitelji. Međutim, darovanje zemlje je ukinuto.

kao oblik pomoći socijalne države, te najamni rad i kapital kao temeljni resursi moderne proizvodnje, predstavljaju i ovdje glavna kompenzacijska dobra. Istovremeno, veteranima i invalidima daju se prednosti u korištenju još jednog od ključnih dobara modernog društva, kao što su usluge (ponajprije zdravstvene i obrazovne). U Hrvatskoj država je za veterane i invalide smanjila cijenu svojih usluga, pa su oni oslobođeni raznih pristojbi i imaju posebne porezne olakšice. Isto tako, s obzirom na specifičnost da se Hrvatska tijekom ali i nakon rata nalazila u tranziciji iz socijalizma u kapitalizam pri čemu je privatizacija odnosno prenošenje vlasništva nad gospodarskim subjektima iz državnog u privatno bila ključan proces, veteranima su dodijeljene dionice privatiziranih poduzeća, privatizacijski kuponi te na kraju udjeli u naročitom Fondu hrvatskih branitelja.

Premda su u Rimu i u Hrvatskoj glavna kompenzacijska dobra bila različita, može se ipak zaključiti da se u oba slučaja radilo o dobrima koja su na danom stupnju gospodarskog i socijalnog razvoja bila najvažnija, najvrjednija i najcjenjenija. To dodatno ilustrira i to što je u listici Fonda hrvatskih branitelja država prenijela po sedam posto dionica jedne naftne i jedne telekomunikacijske korporacije koje se smatraju visokoprotifitabilnim pa i najvrednijim hrvatskim poduzećima. Nema nikakve dvojbe da je kompenziranje veterana i invalida najvrednijim dobrima zajednice odraz poštovanja njihove žrtve.

Najupadljivija razlika između skrbi za veterane u Rimu i u Hrvatskoj je svakako u broju prava i povlastica. U Rimu, njihov je broj bio ograničen na svega nekoliko (zemlja, novac, građanska prava), dočim se u Hrvatskoj njihov broj penje na više desetina (TABLICA 1). Ta je okolnost također vjerojatno posljedica više procesa: povećanja broja potreba i usluga, društvene organizacije njihova zadovoljavanja te njihove masovne dostupnosti. Naime, dok zdravstvo, obrazovanje, mirovinsko osiguranje i slično nisu bili organizirani kao javne usluge, država ih nije ni mogla uključiti u skrb za veterane jer se tim djelatnostima nije bavila niti je njima upravljala.

Skrb za veterane pokazuje tako u rasponu od preko dva tisućljeća jasnu konstantu u volji društva da žrtva veterana u ratu bude kompenzirana najvrjednijim dobrima kojima zajednica raspolaže te da se preko toga veteranima ujedno olakša civilna resocijalizacija. Osim što su bili izloženi stradanjima u ratu, veterani su štetovali i samim odsustvom iz redovnog gospodarskog i socijalnog života, kako pokazuje propadanje obiteljskog imanja iz vremena reformi Tiberija Grakha ili pak osjećaj hrvatskih veterana da su gubitnici tranzicijskih i privatizacijskih procesa. S druge strane, sadržaj skrbi odnosno prava i povlastice dani veteranima pokazuju daleko veće promjene koje ovise o stupnju povijesnog razvoja društva.

LITERATURA

- Brunšmid, J. (1910.) "Rimski vojnički diplom iz Siska." *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva* XI., str.23 -39.
- Campbell, B. (1994.) *The Roman Army*, London -New York 1994.
- Corbier, M. (1977.) „L' Aerarium militare." *Armées et Fiscalité dans le monde antique*. Paris: CNRS. Str. 197-234.
- Dorn A. (1984.) "Rimska vojnička diploma iz Negoslavaca." U: *Arheološka istraživanja u Istočnoj Slavoniji i Baranji*, Zagreb. Str.165 -174.
- Duncan-Jones, R. P. (1982.) *The Economy of the Roman Empire. Quantitative Studies*, Cambridge.
- Đilas, Milivoj – Herman Vukušić (1996.) "Brigade na psihijatriji." *Feral Tribune*, 3.VI. (Intervju s Hermanom Vukušićem.)
- Eck, W. - H. Wolff (ur.) (1986.) "Heer und Integrationspolitik." *The Journal of Roman Studies*, 79; 227-228.
- Franičević, Mile (2005.) "Ratovalo 489.407 branitelja." *Vjesnik*, 15.IX.
- Grizelj, Danijela – Herman Vukušić (1996.) "Zakon ne smije praviti razlike među braniteljima." *Glas Slavonije*, 25.XI. (Intervju s Hermanom Vukušićem.)
- Junkelmann, M. (1997.) *Die Legionen des Augustus Mainz am Rhein: Philipp von Zabern Verlag*.
- Krolczk, K. (2003.) *Veteranen in lateinischen Inschriften aus den Donauprovinzen des römischen Reiches*. Mainz am Rhein. (Romanisation und Resistenz.)
- Keppie, L. (2000.) *Legions and Veterans. Roman Army Papers 1971.- 2000*. Stuttgart: F. Steiner (Mavors Roman Army Researches 12.)
- Kolobow, A. (1994.) *Inskrypcje nagrobkowe weteranow jako zrodlo do historii społecznej wczesnego pryncypatu*, Poznan. (Studia Moesiaca I.)
- Kotromanović, Ante (2005.) "Nepošten popis branitelja." *Večernji list*, 20.IX.
- Le Bohec, Y. (1993.) *Die Römische Armee*. Stuttgart: F. Steiner.
- Link, S. (1998.) *Konzepte der Privilegierung römischer Veteranen*. Stuttgart: F. Steiner.
- Ljubičić, S. (1996.) "Ne zaboravimo veterane." *Slobodna Dalmacija*, 9.II.
- M. Ko. – J. Š. – V. Ž. (2004.) "Vraćena ranije stečena prava." *Izješća Hrvatskoga sabora*, 5, 388; 27.IV., str. 15-30.
- Mann, J. C. – M. M. Roxan (1988.) "Discharge Certificates of the Roman Army." *Britannia*, 19, str. 341-347.
- Miškin, J. (1997.-1998.) "Rimska vojnička diploma iz Slavenskog Broda." *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu*, 30/31, str.83-99.
- Moran, Lord (1985.; 1945.) *The Anatomy of Courage*. New York: Avery Publishing Group Inc.
- Njavro, Juraj (1997.) "Čovjek iz sjene. Razgovor s gospodinom Jurajom Njavrom, ministrom u Vladi RH." *Hvidra* (Glasilo Saveza Hrvatskih ratnih invalida Domovinskoga rata), 1, 6, travanj, str. 6-10. (Intervju s Jurajem Njavrom, bez imena voditelja intervju.)

- Parker, H.M.D. (1928.) *The Roman Army*, Oxford.
- Poljak, Anita (2001.) "Zakon o porezu na dohodak narušava dostojanstvo branitelja." *Vjesnik*, 14.I.
- Prell, M. (1997.) *Sozialökonomische Untersuchungen zur Armut im antiken Rom: Von den Gracchen bis Kaiser Diokletian*. Stuttgart: F. Steiner.
- Rak Šajn, Jolanda – Tanja Božić (2001.) "Od 1995. do danas ubilo se 1146 branitelja." *Večernji list*, 21.II.
- Schneider, H. (2002.) „Veteranen.“ *Der Neue Pauly*, 12. Stuttgart - Weimar 2002. Str. 142.
- Southern P. – K.R.Dixon (2000.) *The Late Roman Army*, London: Routledge.
- Southern, P. – K.R. Dixon, *The Late Roman Army*, London 2000.
- Stoll, O. (2001.) *Römisches Heer und Gesellschaft*. Stuttgart: F. Steiner. (Mavors Roman Army Researches 13.)
- Šetka, S. (1997.) "Branitelji vape za povratkom u civilni život." *Slobodna Dalmacija*, 22.I.
- Tončinić, Domagoj (2003.) *Nadgrobni spomenici vojnika VII legije iz Tilurija. (Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije; magistarski rad.)*
- UHVDR (1996.) *Peticija Udruge hrvatskih veterana Domovinskog rata. Hrvatskom Saboru. Hrvatskoj Vladi. Podrška Izmjenama i dopunama prijedloga Zakona o hrvatskim braniteljima*. Listopad. (Dokument u posjedu autorâ.)
- UHVDR (Udruga hrvatskih veterana Domovinskog rata) (1994.) *Deklaracija o veteranima Domovinskog rata*. 12.IV. (Dokument u posjedu autorâ.)
- VRH-MOBMS (Vlada Republike Hrvatske – Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti) (2005.) "Nacionalni program psihosocijalne i zdravstvene pomoći sudionicima i stradalnicima iz Domovinskog rata." Zagreb. (Siječanj.)
- Webster, G. (1998.) *The Roman Imperial Army*, Norman: University of Oklahoma Press.
- Weiss, P. (2000.) „Militär diplome, *Der Neue Pauly*, 8. Stuttgart – Weimar: J.B. Metzler.
- Wolff, H. (1986.) *Die Entwicklung der Veteranenprivilegien vom Beginn des 1. Jahrhunderts v. Christus bis auf Konstantin d. Gr. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle*, Heer und Integrationspolitik Köln – Wien.
- Žunec, Ozren (1998a.) "Rat u Hrvatskoj 1991.-1995." Prvi dio: "Uzroci rata i operacije do Sarajevskog primirja." *Polemos* 1,1, str. 57-87; drugi dio: "Od Sarajevskog primirja do završnih operacija." *Polemos* 1,2, str. 111-136.
- Žunec, Ozren (2006.) "Apsolutna žrtva i relativna kompenzacija: aporije društvenog položaja veterana i državne skrbi za ratne veterane i invalide." *Polemos* 9, 2 (18), srpanj-prosinac, str. 11-41.

WAR VETERANS IN ANCIENT ROME AND IN PRESENT-DAY CROATIA

Nada Begić, Mirjana Sanader, Ozren Žunec

Summary

The paper discusses the social position of war veterans in republican and imperial Rome and in post-war Croatia, focusing on comparison of state care for veterans. During more than two millennia a constant will of the community to compensate for veterans' sacrifice in war is clearly distinguished. It is found that societies tend to compensate the veterans with its most valuable resources and goods. These are also used to facilitate the reintegration of veterans in civil life. On the other hand, the very contents of the rights and benefits granted to veterans differ from society to society and depend on its historical development.

Keywords: veterans, war veterans, ancient Rome, Croatia